Костянтин ТИЩЕНКО

АСИМІЛЯЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МЕНШИН ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ СПІЛЬНОТИ

Стаття продовжує теми публікацій автора 2006–2015 рр. Висновок про важливу роль асиміляції меншин у Наддніпрянщині в середньовіччі, зокрема, ранньому, – якісно новий і є наслідком розпізнання в Україні групи топонімів-реплік від імен власних з Галісії та Астурії.

Ключові слова: *українська мовна спільнота, середньовіччя, асиміляція меншин.*

Незаперечним є наукове положення про те, що мова українців сформувалася в середньовіччі. За висновком Ю. Шевельова, «вона поставала і постала з праслов'янської, формуючися від VI до XVI ст.» [61, с. 204; 46, с. 62]. Українськомовна спільнота виникла з інтеграції (Х. Шустер-Шевць) нащадків трьох слов'янських племен – полян, деревлян, сівери (Ю. Шевельов; М. Брайчевський) *за участю груп степового населення – іраномовного (В. Петров; О. Стрижак) і тюркомовного (О. Пріцак*). Як наслідок, цей етнос був носієм трьох місцевих діалектів історичного продовження праслов'янської мови (полянських, деревлянських, сіверянських), що лише згодом стала називатися «українська мова».

Висновок про участь в етногенезі українців груп степового населення спирається на численні мовно-історичні факти (праці В. Петрова, О. Стрижака, О. Пріцака, Л. Масенко, А. Непокупного та інших учених). Їх підтверджують і доповнюють дані, отримані за останні роки генетикою: справді, Y-гаплогрупи сучасного населення України являють собою ніщо інше, як генетичний маркер, що унаочнює колишні асимільовані меншини. З Y-хромосомного складу українців видно, що наші предки асимілювали сусідів-степовиків (R1a: *іранців* – скіфів, сарматів, аланів і *тюрків* – печенігів, половців), племена кельтів (R1b: неврів, бастарнів), карпато-балканців (I2: фракійців, іллірійців), скандинавів (I1: свевів, ґотів, варягів), лівів (N), берберів (E1b1b) з Північної Африки і близькосхідні групи (J: греків, фінікійців, месопотамців) [92; 47]). Лексичні запозичення в українському словнику, як і топоніми України з іншомовними топоосновами, мають ті самі джерела [47]. Отже,

кожна меншина «розписалася» тричі: у генетичному коді українців, у словнику й на карті.

В усі часи мовна асиміляція була й продовжує бути визначальним складником етногенезу [66; 35]. Хоча у складі українців більшість названих етносів опинилася в середньовіччі, вдається простежити також слід античних впливів у Наддніпрянщині – *вкраплень римлян і греків*. Вивчаючи обставини розвитку Черняхівської культури, М. Щукін зазначає, що «певну роль у формуванні [її] могли відіграти й вихідці з римських провінцій – леґіонери, які перейшли на бік варварів, військовополонені, захоплені на Балканах і в Малій Азії» [62, с. 160]. З письмових джерел відомо, що лише під час походу 251 р. на бік Кніви перейшли 10 тисяч римських леґіонерів [62, с. 160]. На місця колишньої асиміляції можуть вказувати топоніми, якот назви трьох сіл *Стратіївка* Вн (пор. гр. στρᾰτιά 'військо' або στρατηγία 'область під орудою стратега' [96, IV, с. 116]; гр. στρατιῶται означало лише професійних військових на відміну від ополчення ὅμιλος (пор. ὁ πολὺς ὅμιλος καὶ στρατιώτης 'багато озброєних і солдатів' [96, III, 116]. Неподалік від *Стратіївок* Вн, імовірно у с. Данилова Балка Кг, 1913 р. знайдено трофей 251 р. – скляну кулю зі скіпетра Траяна Деція [9]; деталі [50, с. 98–125]. Пор. також с. *Ладинь* Вл, *Ладинка* Чг, *Ромейки* Рв, *Рюм.івське* Мк, *-шине* Км. Про ці ж процеси свідчить і унікальний серед слов'янських мов простий майбутній час українських дієслів (*пити·меш, їсти·мемо, спати·мете*), який сформувався під явним впливом ранньо-романської моделі (пор. іт. berr·ai, manger·emo, dormir·ete), а також античні запозичення (*цибуля, цятка, чинш, царина, ґляґ, зґляґатися, глек* < лат., ром.; *халепа, левада, комора, лиман* < гр.).

<u>А. *Асиміляція степового населення*</u>. З античних джерел відомі найдавніші степовики Наддніпрянщини – кіммерійці (кельто- або іраномовні), далі – іраномовні скіфи й сармати. У пізньоантичний і середньовічний час у степу жили родичі й нащадки сарматів – алани-яси (предки осетинів). *Асиміляція цих іраномовних племен* відбувалася в ареалах їхніх археологічних пам'яток, на землях, заселених носіями Y-гаплогрупи R1a, на теренах поширення топонімів з іранськими основами (поріг *ВОВН-іг* *alan- на Дніпрі, с. *-а* См, *-ичі* Кв, *ВОЛНоваха* Дц, *ЯЛАНець* Вн3); бол. *ВІВТАР* (осет. aldar 'князь') Вл Маневичі, с. *ОЛТАР* («Уралове») См; р. *Дін, Дніпро, Дністер* [1]; пор. також сармато-аланські

запозичення у словнику *серп*, *гість*, *pā'sa* 'паця', *килавий*, *ґуля*; звук [h] [1; 3; 4; 62].

Окремий і особливий *епізод асиміляції* іраномовної групи населення пов'язаний із появою і поширенням у VIII ст. *діаспори копирів-габрів*, що торкнулося й Наддніпрянщини і в загальних рисах окреслено в низці наших журнальних публікацій та в монографії [53, с. 142–184]. То була остання велика хвиля зороастрійців, зокрема зарванітів, які масово тікали від арабського завоювання Ірану і прилеглих земель [25]. Генетична належність цих утікачів – J і R1a. Місця асиміляції відповідають топонімам від основ *Гавр-, Зарван-, Дрон-, Дриг-*; пор. і *Копирів кінець* у князівському Києві, прізвища *Дронь*, *Дрига*, лексичні запозичення *капарити, капарний* тощо. *Дригами* називали київських слов'ян їхні сусіди-ятвяги [10] (дперс. *driγu* 'бідний побожний зороастрієць' [5]).

За даними Іоанна де Ґалоніфонтибус, у складі Великої Татарії *або* Команії ще на початку XV ст. були відомі землі Comania, Gazaria (тоді – Крим), *Yhabri*, *Ivlach* (волохи = волхви, тобто парфяни), Kepchacii, Avari [79, с. 106]. На півночі Команія межувала також з «*Russiam sive Yhabri*» тобто *Руссю або Габрами*. Затьмарене коментаторством Yhabri насправді фонетично цілком добре відповідає *габрам*, а історично – рядкам літописів про низку повстань волхвів (парфян-зороастрійців) проти християнізації у X–XI ст. [45; 53]. Нові докази тривалого перебування серед слов'ян парфян-*волхвів*, як і *зарванітів* (пізніх зороастрійців-вогнехвальців), підтверджують висновок проф. Я.Дашкевича про свідоме нищення у XVIII ст. оригіналів джерел з історії Київської Руси. Масове поширення їхніх фальсифікатів – нібито «копій» [12] – на певний час загальмувало дослідження і зумовило непояснювальні пропуски в історіографії середньовіччя Східної Європи.

Асиміляція вкраплень північноафриканських *берберів* сталася ще пізніше, у XI–XII ст., у часи династії Аль*морав*ідів (1063–1147 рр.), і має бути пов'язана з місцями, де збережено діалектизми [*мадзиґон*], *-ити* < imazigön 'самоназва туареґів', Y-гаплогрупу E1b1b, як і слід у топонімії військових монастирів-*рабатів* (*Риботин* Чг, *Риботень* См; пор. *Мурав*ський шлях) [53, с. 207–211].

Асиміляція мадярів у X–XV ст. була не раз основним змістом подій на Наддніпрянщині [26], що також не відображено у вцілілій

частині текстів літописів. У часи хрещення киян перськомовний твір 982 р. під арабською назвою Hudud al-'Alam (Межі світу) свідчить, що «країна маджарів уся дерева й болота, і ґрунт вогкий. Вони *завжди перемагають саклабів* (слов'ян) і постійно накладають на них данину і поводяться з ними як зі своїми рабами. Маджари *вогнехвальці* (вклоняються вогню) і чинять наскоки на *саклабів і русь* (вкотре ясно, що це не те саме. – *К. Т.*) і забирають звідти полон (*barda*). Вони беруть їх до Візантії (Rūm) на продаж... Вони *постійно ходять грабувати саклабів*» [104, с. 321]; про те саме й 'Ауфі (безупинні війни з релігійних причин) [104, с. 324], й ібн-Руста. Хоча взятих за борги слов'ян мадяри й продавали на базарах Візантії, згаданий вище *пізньоримський* пласт топонімії Поділля свідчить про те, що за мадярів місцеве осідле населення, принаймні частково, залишилося на своїх місцях.

Вивчено численні мовні ознаки сліду мадярів на карті України: *Овлаші* См (пор. вище *Ivlach*), *Овруч* Жт (+ крин. МАДЯРська у с. Листвин), *Оргощ* Чг [30, с. 562], *Урсалівка* Кв; *Олишва* Рв і *Яжберень* Жт (пор. в Угорщині Olasz.fa 'волоське село' і Jász.berény 'яси підкорені'); болота *ЗаТЍСОБОЛЬ* і *ТЍСОБОЛЬ* (мад. Tiszaból 'з Тиси') у с. Сільце Вл Ратне [41, 98]; *МАЖАРи* Дп, *-ка* Хк, *МАЗЯРка* Лв, *МАЗАРня-Корав-ська* Лв, *САБАДАШів* Пл szabadas 'вільний', *КАНДАУРове* Кг, *ГІЗівщина* Жт, *ГЕЗівка* См (Géza), *ЄЛИХовичі* Лв (Ἰέλεχ 'князь Єлех'), *КАРАЧУН* мад. Karácsony 'Різдво' Рв [51]; *ФРАНКоПІЛЬ^ ДЕРМАНка* назви 911 р. – з Frankföld і Gyerman [50, с. 278].

Як відомо, мадяри опинилися за Карпатами під тиском печенігів. Здогад О. Пріцака про столицю держави *печенігів* Пачінакії біля лісу *Печеніжець* на р. *Росаві* підтверджений методом топонімічного контекстування. Цією столицею виявилося м. *Кагарлик*, прототипом ім'я якого є *ка*[н]*ґар* (три елітарні орди печенігів) + лик 'суфікс місця' (букв. 'кангарське') [49, с. 168]. За висновком О. Пріцака, «після занепаду їхньої держави велика частина печенігів прийняла зверхність торків/огузів, а пізніше... половців-куманів та розплилася в них, щоб потім у великій мірі стати частиною української мовної спільноти» [37, с. 100].

Печенігів винищили кумани-половці. *Половецький складник* асимільованих згодом племен дотепер збережено в назві *Хортиці*. В основі її лежить етнонім половців (вірм. xarteš

'білявий'), що зразково мотивує реалію, успадковану пізніше козацтвом. Вірменська назва половців пояснювана з факту перебування Отрака при дворі царя Грузії Давида у 1117–1126 рр. З Отраком пов'язаний і відомий *спільний етнічний символ половців та українців євшан-зілля*: чуже для решти слов'ян, *євшан* є водночас куманським словом «полин». Інший *спільний символ половців і українців – козак Мамай*: укр. [мама́й] «половецька кам'яна статуя в степу» < [бабай] (б- > м-; пор. *Бабаї* Хк ~ *Мамаївщина*+ («Барвінкове») См См, оз. *Мамаївське* Чк Чк, ногайс. аул *Мамай·сура* Зп [40, с. 351]); за змістом це babá «avus», предок [82, LIX] (степ, Балкани), отже, '*козак-предок*'.

Історія куманів-половців монґольського часу включає як свою важливу складову період *мамлюків* (ар. 'раби') – від 1260-х рр. Саме тоді *«Джучіди з Сарай-Бату на Волзі у своїй боротьбі з Хулаґідами Ірану знайшли вигідного союзника в особі кипчацьких мамлюків Єгипту-Сирії, куди вони далі постачали мамлюків (рабів) через свої кримські порти»* [76]; для цього францисканці у 1290-х рр. мають протекцію монґолів, монастир на Волзі і християнізують половців. Дотепер збережена найважливіша пам'ятка половецької (куманської) мови – рукопис *Codex Cumanicus*, укладений наприкінці XIII ст. францисканськими ченцями для потреб еванґелізації куманів і торгівлі [50, с. 418-457].

Виявляється, ось чому на Наддніпрянщині триває тяглість населення, історичної та етнічної пам'яті, героїчного епосу, збережені сотні назв з місцевої дополовецької топонімії: транслятором давніших мовно-культурних напластувань стало саме половецьке середовище (у часи Джучідів – державотворче).

Б. *Асиміляція груп кельтів*. Так вдається подолати дисконтинуїтет історії України й конкретно визначити ту етнокультурну ланку, яка забезпечила історичну тяглість хронологічно давніших етнічних вкраплень. Зокрема, це з'ясовує обставини *асиміляції кельтів* (залишків неврів і бастарнів): несумірно давніші від половців *групи кельтизованого населення* могли зберегтися до XIII ст. як іншоплемінні вкраплення саме серед половців Правобережжя. З неврами й бастарнами пов'язують *милоградську і зарубинецьку культури* «між Карпатами й Дніпром», *нащадки носіїв яких згодом розчинилися у деревлянах* [30, с. 553], як і пізніші *тервінґи* (див. далі).

Етногенетичні процеси матеріалізовані в сучасній Україні, зокрема, у *віковічній межі «Житомир–Фастів»*: як виявляється, це *1*) південна межа милоградської культури у VIII–VII ст. до н.е.; *2*) межа двох антропологічних підтипів українців [6, с. 109–148]; *3*) межа між двома покроями народного верхнього одягу *свитки* і *4*) межа двох масивів топонімів: з формантами *-ичі, -овичі* та *-овці, -инці* [34, с. 204]; *5*) мовний рубіж між поліськими й волинськими говірками української мови [20] і *6*) малá 100-кілометрова ділянка Змійових валів. Усе це доводить прадавність цієї потужної межі й пов'язаність її з етногенезом українців.

Згадані *Змійові вали* між Житомиром і Трахтемировим (бл. 200 км) являють собою кілька рубежів земляних фортифікацій сумарною довжиною 970 км; подекуди вони зберегли висоту 10–12 м і залишки дерев'яного каркасу – клітей. Для радіовуглецевого датування їх 14 ділянок проби попелу зібрав і результати опублікував А. Бугай [7, с. 281]. Згідно з цими даними пасмо споруд по Росі – Гуйві діяло у 550 і 190 рр., проміжне Фастівсько – Житомирське – у 620 і 530 рр.; головне Радомишле – Васильківське має ділянки зі слідом пожеж 620, *450, 430, 390, 370*, 350, 345 і 320 рр. Занепадають вали однозначно *раніше від вивищення Києва*, який до системи оборони не входить. Найдавніші частини їх – під *Макаровим* (20 р. до н.е.) і у с. *Раковичі* під *Радомишлем* (150 р. до н.е. [7; 60]: це часи місцевої *кельтизованої зарубинецької культури*. Висвітлюючи тему «Кельти над Дніпром», Д. Мачинський зазначав: «Найдальше на північний схід скупчення *кельтських гідронімів* існує між нижньою течією Прип'яті й Тетерева, тобто на тій самій території, де був знайдений найдальший північно-східний «кельтський археологічний комплекс – поховання біля с. Залісся» [31, с. 40]; збереглися тут і 7 груп пам'яток милоградської культури [32, с. 189; 21; 22].

Концепція *кельто-праслов'янських мовних контактів* була свого часу висунута О. Шахматовим [93], однак невдовзі тенденційно розкритикована М. Фасмером і К. Бугою. Попри це, за століття низку слов'янських кельтизмів таки визнано: *владика*, *свекор*, *мотика* ([99] у статті: [54]), *язик*, *слуга*, *книга* (нлуж. knigły < кімр. canigol «співаник» (про Псалтир) [48, с. 345]), *кінь*, *корова* (дкельтс. *kankas 'стрибун'; carvos 'олень' [63, вип. 10, 197; вип. 11, 110]. Існують ознаки пізньої сепаратної асиміляції кельтизмів.

Пор.: *Дажбог* (< Dagda) [65], у т. ч. лише в українському *фольклорі* [48] – текст пісні «Поміж трьома дорогами.../ Там здибався князь з *Дажбогом...*» (муз. обробка М. Леонтовича); також образ панночки з «Вія» М. Гоголя і славетний монолог «Підніміть мені вії...» (< Балор [23, с. 115]), визнані сепаратні лексичні кельтизми – *оборіг* і *смерека* ([99] у статті: [54]).

12 років тому було встановлено кельтське походження назви р. *Радор·обель* біля порогу в р. Уборть у с. *Радр·овель*+ (тепер «Хмелівка») Жт Олевськ; прототип назви – кімр. rhaeadr·awl «водоспадна, порожиста, гучна, як водоспад» (про річку), від кімр. rhaeadr 'поріг, каскад' [77, III, с. 2997]; висновок свідків (К. Тищенко, В. Ковальчук, М. Бастун; 25.07.2003 р.): «Біля гирла висохлої р. *Радоробель* характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вирує й гучно тече. На березі – окремі виходи дикого каменю» [48, с. 232]. Інші кельтські топооснови: г. *Шотарня* *ba·starn·i? біля м. Сатанова Тр, г. *Камула* кимр. cwmwl 'хмара' біля с. Підгородище Лв, р. *Сукіль* лат. Sucell·us 'божество з молотом' у м. Болехів ІФ), с. *Гланишів* Кв Переяслав, р. *ЛОВРа* См Ямпіль, р. *Лаврусиха* у с. Ребедайлів Чк Кам'янка (кімр. glan 'берег', р. Glana і Labarus в Галлії) [85].

В. *Асиміляція груп скандинавів*. Знайдено слід пізньої сепаратної асиміляції груп ґерманомовних *варягів* і їхніх союзників фіномовних *лівів*. Їхню історичну присутність вдалося пов'язати з поширенням Y-гаплогруп I1, N, а також з ознаками заготівлі групами людей зі Скандинавії щогл у Карпатах (імовірно, у X–XI ст., – пор. десятки назв гір і річок від основи *Сигл-а*, карпатський діалектизм *[кєньї]* 'постоли', топоніми *Свитазів* Лв, оз. *Світязь* Вл, *ЗВЕН-игороди* Лв, Тр, *-игородки* Чк, Кг, Мк, *-ичів* Чг, *-ячин* Чв тощо). Сепаратні скандинавізми у словнику – *щогла*, *стерно*, *ночви*, *звитяга*, *хуґа*, *ґнот*, *струмок*, *домонтар*, *сьота*, *жлукто*, *бурштин* та фінізми *журба*, *журитися*, *кволий*, *кульгати*, *кандиба*, *шкандибати*, *шамотіти*, *шомратися*, *щур* [53, с. 285, 420]. Паралельно виявлено нову проблему: асимільовані *сівéрою* варяги-данці були попередниками варягів-шведів (пор. конфлікт Олега з Асколдром) [53, с. 256–265].

У ранньому середньовіччі слідом за кельтами, як правило, з'являлися ґерманці. Перше припущення про *асиміляцію залишків ґотів* виходило з того, що вона мала статися в районах скупчень ґотських топонімів у Наддніпрянщині й на прилеглих

землях (теж на теренах *половців*). Топонімічним слідом ранніх ґотів можна було вважати місцеві назви *Дерев'янки* і *Крутенькі*, які ймовірно продовжують генонім III ст. *тервінґів* і *ґрутунґів* [50, с. 67–68]; пор. ● б. *ДЕРЕВ'ЯНКа* у с. ТОРське Дц Кр. Лиман: СТАВки; ● *ДЕРЕВ'ЯНКи* Вн ШАРгород: КОЗлівка, ПоКУТине; ● *ДЕРЕВ'ЯНКи* Кв Васильків: ^БЕРЕЗЕНщина; КОДАКи; ● *ДЕРЕВ'ЯНКи* Лв Золочів: ЗаСТАВне; ● р. *ДЕРЕВ'ЯНКа* = Derewenka Лв Жовква: ПідДЕРЕВЕНКи, ДУМичі, ГЕРУСи, МАЛДРИКи; ● *ДРЕВИНі* Вл Іваничі: ЗаСТАВне (терени *половців*). Висновки про топоніми «Дерев'янк-и» сумірні з концепцією, згідно з якою нащадки ґотів-*тервінґів* (з ґот. triu 'дерево') під незначно зміненим ім'ям зі слов'янським «L epentheticum» («вставним л») згодом могли взяти участь в етногенезі *деревлян* [100]. Пор. також фрагменти топонімічних контекстів: ● *КРУТЕНЬКИ* Чв ХОТин: СТАВчани; ● оз. *КРУТЕНЬКІ* біля с. Лапутьки Кв Чорнобиль: ^ГУБИН; ● *КРОТЕНКИ* Пл Пл: ГУТИРівка, РУНівщина, ГОНТАРі, ОЛЕПІРи; ● *КРУТЕНЬКе* Лг Кремінна: БУТове; ● *КРУТЕНЬКе* Дп Орджонікідзе м/Р: ЧОРТОМЛик; ● оз. *КРУТЕНЬКе* у кол. с. Старосілля Кв КСв: СТОЯНка stojan; ● оз. *КРУТЯКа* у с. Пекарі Чк Канів; ● *КРУТЕНЬКе* Кг Голованівськ: ОДАЯ.

Мовні контакти ґотів досліджені в Іспанії та Італії, де ґотська мова залишила запозичення (guerra, jardin, rico та ін.) [75; 74, с. 186]. Лексичні ґотизми відомі у мовах Східної Європи: пор. укр. *хоругва* (hrugga), *дрібний* (ga·draban 'витесувати'), *многий* (mnags), *кутя*, *дума* (ґот. *dôms); *щирий* (ґот. skeirs 'світлий, ясний'), *тризна, глей, спритний* (В.Мартинов у [28, с. 17-18]); є запозичення через ґотську з грецької (*церква*, *піп*). Сепаратні українські ґотизми: *лихва, лихвар, мито*, *митник, митниця, вара, ні вари ні пари, вориння, о·чуняти* (𐌲𐌰·𐌵𐌹𐌿𐌽𐌰𐌽 ga·qiunan 'одужати'), *хнюпитися, по·хнюплений* (𐌳𐌹𐍃·𐌷𐌽𐌹𐌿𐍀𐌰𐌽 dis·hniupan 'розбити'), *на·хромитися,* ст. *ус·кромити* (𐌿𐍃·𐌷𐍂𐌰𐌼𐌾𐌰𐌽 us·hramjan 'розіп'яти'), *ус·кробати* (𐌿𐍃·𐌲𐍂𐌰𐌱𐌰𐌽 us·graban 'утікти'), *цимбрувати, цямрина* (𐍄𐌹𐌼𐌱𐍂𐌾𐌰𐌽 timbrjan 'будувати'), – прототипи з кн. J.Wright [103] [50; 15; 147–151].

Чимало історичних слів ґотського походження збереглося в мові козацьких дум, як-от *барва* (farwa), *гаразд* (razda мова), *трунок* (dragk), *ушкали* (*wiskoi), *чуб, чуприна* (skuft), *шати*

(*hetaz) та ін. Є кальки з германської (*домотур/ домонтар* – heimskr; «*через мечу положено*» – пор. нім. vor dem Schwerte)» [38, с. 14]. У вислові «*через мечу*» – доказ реальності живих контактів: збережений жіночий рід слова *меч* відповідає кримготс. mycha жін. р., ґотс. meki жін. р. [50, с. 495].

Нова якість у дослідженні з'явилася восени 2013 р., коли в назві с. *Трахте·мирів* Кв на Дніпрі було упізнано ґотське ім'я Tructe·miro з документів Астурії та Галісії [69, с. 351]; Tructe·mirus [/Druht + /mer] [70]. Невдовзі були виявлені інші безперечні аналогії: Gav·ila ~ *Гов·улів* Тр2, Cis·ilu ~ *Кис·илин* Вл, *Кисел-* 19 назв, *Кисл-* 13 назв: помилка виключена, адже *основа щоразу засвоєна разом з формантом.* У такому разі ці назви могли виникнути лише за *місцевої* ґотської доби. Це припущення було б підтверджене в разі виявлення інших назв того ж історичного кола в Україні. Плановий пошук таких назв здійснено у 2013–2015 рр. – наслідком його стала монографія «Ключі з Астурії від минулого України» з новою картиною «черняхівського» історичного періоду II–IV ст., відновленою з топонімії.

Згадані ономастичні матеріали із середньовічних документів Астурії та Галісії (А. Кортезан, 1912; Й. Піль, 1947, 1950; О. Коссю, 2004) під час зіставлення їх із топонімами України виявили десятки реплік ґотських імен, зокрема й біля Трахтемирова. При цьому просторова віддаленість прототипів від України не виглядала перешкодою, адже пояснювана історією розселення й контактів племен у Середньовіччі (див. схему В. Топорова–М. Щукина, рис. 1).

На початку планового пошуку серед імен, зібраних А. Кортезаном і О. Коссю, було виявлено 110 збережених реплік *двох продуктивних двокомпонентних моделей антропонімів*, а саме – з другим компонентом /mer та /hildi > /illi, /ila, /ilo.

1. Структура назви *Трахте·мирів* відповідає моделі «основа + /mer»: Tructemiro, Armirus, Boymir, Gesmiro, Guntemiro, Senamiro, Sesmirus, Solmirus, Todemirus, Tuimirus, Toumil [90, с. 553] < *Tou-mir?, Valdemir, Framila < Framiro, Astromil < Astromir [90, с. 552], **Stanmirus [/Stan + /mer], **Fastimirus [**/Fast + /mer]. Аналогічна будова назв: ● *ТРАХТЕМИРів* Кв, ● *ЯРОМИРка* 2 Хм Городок; ● р. *БУЙМИР* і с. *БУЙМЕР* См Тростянець; р. *БУЙМИР* і с. *БУЙМЕРівка* См Охтирка; р. *БУЙМАР* у с. Івниця Жт Андрушівка; ● с. *БУЙМЕР*+ 1947 (= «Кринички») Жт Коростишів; ● *КОСМИРин* Тр Бучач; ● *ХУТЕМИР* Вл Любешів; *ХОТИМИР* ІФ

Тлумач; ● *ЗНАМИРівка* Вл Ківерці; *ЖиЗНОМИР* Тр Бучач; ● *СЕМИРівка* Лв Яворів, *СІМЕР, СІМЕРки* Зк Перечин, *СЕМЕРенки* Пл МИРгород, *СЕМЕРеньки* См Тростянець; ● *СОЛОМИР* Рв Зарічне; ● *ДИМЕР* Кв Вишгород; *ДИМЕРка* Чг Козелець; ● *ТУМИР* ІФ Галич; ● *ВОЛОДИМИРка* Вн, -ці Лв, -ець Рв; ● *ПЕРЕМИЛЬ* Лв; ● Кам'янка-*СТРУМИЛова* Лв (= Кам'янка-Бузька, дублет ім'я Остромир); ● *СТАНИМИР* Лв Перемишляни; ● *ПОЗДИМИР* Лв Радехів.

2. Модель із компонентом /hildi > /illi, /ila, /ilo: *Gavila, Berilli, Berosildi, Braili, Ebrailli, Cagildo, Cisilu, Fáfila, Fredilli, Frumildi, Frunilo, Gaudilli, Manildi, Megildus, Modilli, Recilli, *Sandila [89, 440]; Sarilli, Sisildus, Stanildi, Stodildi, Tarildi, Teodilli, Tevilli [98, 428], Trasilli, Tructilli, Uesuili, Unilli, Vidila, Vitildo. Аналогічна будова назв: ● Вел. і Малий *ГОВИЛів* Тр; ● *БЕРИЛівка* Чг; ● *БАРИЛ-ів* Лв, -івка См, -о См, -івщина Пл, -ове Пл; ● *ВОРОШИЛівка* Вн; ● *БРАЇЛ-ів* Вн2 (ст. *БРАГИЛовъ* [36, с. 225]); -івка Кг, Хк, Хм, Чв, -ки Пл; ● р. *КОГИЛЬник* Од; -не Вл; ● *КИСИЛ-ин* Вл, *КИСЕЛ-І* Хк, Хм, *-ів* Чв, -иха Пл, -еве Лг; ● *ПОПЕЛІ* Лв; ● *ПЕРЕДІЛЬниця* Лв; -ське Лг; ● пот. *ФРУМИЛів* у с. Мостища ІФ Калуш; ● пот. *ФРУНИЛів* у с. Кадобна ІФ Калуш; ● пот. *ГУТИЛо* у с. ЛУКовиця Чв Глибока; *ГОДИЛів* Чв; ● *КУТЕЛів* Кв МИРОНівка; ● *МАНИЛИ* Хк, -івка Пл, Хм, -івське Пл; ● *МОГИЛів* Вн; ● *МОДЕЛів* Жт; *МОТИЛІ* Жт; ● *РЕКЛинець* Лв, *РИХЛИ* Чг; ● *СУДИЛків* Хм, р. -івка Лв/Вл, р. -івка Чв ВИЖниця; ● г. *СВАРЛівка* (у Кременецьких горах [52, с. 222], пот. *СВІРЛичин* у м. Яремча ІФ; ● *ШИШ-ЕЛівка* Жт; -*Лівці* Зк; ● *СТАНИЛя* Лв, -івка Вн; ● *СТОД-ІЛки* Лв, -*ОЛИ* Чг, -*УЛЬці* Вн; ● *ТУРИЛЬче* Тр; ● *ДІДИЛів* Лв Кам.-Буз.; ● *ТЕВЕЛІївка* Жт; ● *ТРУСИЛІвка* Хм; ● *ДРАЧИЛІвка* Кв Поліське: КОВШИЛІвка; бол. *ДРОЧИЛів* у кол. с. Гусинці Кв Бориспіль; торф. *ДРАЧЛиве* біля смт Димер Кв; ● *ВЕСЕЛІВка* Вн2, Жт2, Кг4, Мк, Хм, Чк, Чг; ● *ОНИЛове* Од; ● *ВЕДИЛЬці* Чг; ● *ВИТИЛівка* Чв). Пор. і ● *ВІТОЛЬДів Брід* (тепер «Брід») Мк; *-івка* до 1947 Рв.

Українські назви виглядали вторинними щодо вестготських. Це було очевидно з того, що складник *-ил-/ -іл-* є в них частиною нерозкладної основи, яка саме тому переважно приймає вторинні суфікси *-ин, -ів* тощо. Елемент *-мир-* краще зберіг свою природу іншомовного форманта, адже є 16 назв *ТуМИР, БуйМИР, СолоМИР, ДиМЕР, ПереМИЛЬ,* – і тільки 6 назв *КисЕЛІ, МотИЛІ* (пор. і *ТевЕЛІївка*). Водночас, деякі з цих топонімів

фонетично старіші від імен з Астурії та Галісії, як-от назви того ж с. *ТраХтемирів*, платф. *ТороХтяний* біля с. Зарічне См Білопілля, сіл *РиХальське* Жт, *РиХли* Чг або або потоки *ФрУмилів* і *ФрУнилів* ІФ Калущ, р. *АвУнда* у Криму (Гурзуф, Артек): пор. імена власні вестґотс. *TraCtemir.us, TruCtin.us, RiKila; FrOmildus, FrOmilio, FrOnilli, AvOnda* [70] при давніших ґотс. *drauhti, Rechila; fruma* 'перший', *fraujinōn* 'панувати' [103, с. 317 318], [*Avi* + *unda*] [70]. Це поясниме тим, що ґоти прийшли на Дніпро раніше (II ст.), аніж вестґоти за Піренеї (V ст.). Отже, наддніпрянські назви хоча і вторинні щодо вестґотських, але є репліками давніших місцевих ґотських імен.

Трахтемирів і 110 топонімів його кола це і є імовірні місця асиміляції ґотів. Дві лінії оборони Змійових валів ескарпами на північ (*Яцьки Стугна* і *Вільшанка Обухів Дерев'яна*) призначалися явно для захисту району Трахтемирова.

Серед численних реплік імен власних іншої структури було впізнано імена ґотських королів Теодориха (● пот. *ТОДОРИК* у с. Ниж. Березів ІФ Косів), «двох Люб» (● *ЛЮБИДВА* Кв), Витізи (● *ВИТЯЗівка* Кг Бобринець: СОРОЧАНове, ЄЛАНець; -еве Чк), королів свевів Малдри (Maldras 456-460; ● *МАЛДРИКи* Лв), Рехіли (див. вище), Мирона; королів вандалів Гунтериха і Гензериха (399-477; ● пот. *ГОНТАРка* ІФ2, Чв; *ГЕНЗЕРівка* Кв); імена Gavinus (● пот. *ГАВИНів* і пот. *ГОНТАРка* у с. Малий Рожин ІФ Косів; яр *ГАВЕНський* Дц), Naustri (● *НОЗДРище* Жт, -івка Лг), Sindarius, Sinthar з ґерм. -і- [67, 138] (● пот. *ШИНДРівка* у с. Шешори ІФ Косів; с. *СИНДАРевське* Чг Ніжин (поруч у с. Пашківка знайдено ґотську фібулу [62, с. 264, вкл. 5 1]), Catiuelas (● *КАЦІВЕЛі* Км), Calabacinus (● *КАЛАБАТИНе* Мк), Cortelaza (● *КОРТЕЛІСи* Вл), Courovees (● *КУРОВЕЧка* Хм). Етнофорні репліки: *КОДАК* Дп, *-и* Кв, *Стара ВАНДАЛівка* Од, *Нова ВАНДАЛинівка* Од, *БУРГУНка* Хс та ін.

М. Фасмер та О. Трубачов дослідили *ґотські назви річок України* [56]: *Стинавка* Лв; пот. *Щирець* Лв [59, IV, с. 507]; *Полтва* Лв, Рв; *Ікава Іква* Рв, Вн; *Витвиця* ІФ, *Молода* ІФ; *Пилява, Піскава* ІФ, пор. ґерм. *fisk-ah(w)a «рибна річка»; *Видава* Хм; *Тирихва* Вн, *Мерехва*, *Мурафа* Хк, *Валява* Чк; *Таниская* Пл; *Рандава* Хк < ґерм. *rand 'берег' + a(h)wa 'вода', *Велибок, Вітава* Дц. Також с. *Танява* ІФ; р. *Авунда* (з-під г. *Авинда*) в Гурзуфі в Криму < [Avi + unda] [70].

Як згадано вище, В. Топоров присвятив окреме дослідження топонімічному сліду *ґаліндів* у Європі (рис. 1, райони зі щільною штриховкою) [60]. Ґалінди були *балтійським плем'ям з племінних союзів вандалів і ґотів*: В. Топоров дослідив поширення етноніма ґаліндів та шляхи їхніх середньовічних міґрацій, а М. Щукин пов'язав із ними знахідки ножів туровського типу (рис. 1, знаки ✪).

Ці матеріали можуть бути цікаві як слід *асиміляції частини балтійських племен*. В Україні є назви сіл із типово балтійським формантом *-монт* (*СУДИМОНТ* Хм Шепетівка, *РЕЙМОНТовичі* тепер «Богунівка») Рв Берестечко, *РЕМОНТівка* Вл Любешів (пор. Ейсмонт, Наримант), сотня топонімів із формантом *-шки* («лакмусовий папірець литовських назв» (П. Гаучас) [10]), як-от: *ЛитвиШКИ*, *ЛитвиШКІв* Пл; *ШуШКИ*, *РевуШКИ* Вл; *ПерШКИ* Жт; *БорисиШКИ*, *ДовгелиШКИ* Рв; *КлиШКИ*, *ПолоШКИ* См; *БиШКИ* Тр; *ТиШКИ* Хк; *ФолюШКИ*, *РомаШКИ* 2 Хм; *КліШКІвці* Чв; *ОстроуШКИ* Чг; *РосіШКИ* 2 Чк. Існує помітний пласт топонімів від балтійських основ: *КОРЖ-* дпрус. kargis 'військо'; *БАКША* лит. bakšta башта, *КАЛИН-* лит. KALINys 'полонений', *КРИВ-* лит. kareivis 'воїн', *ГРОБ-/ ГОРБ-* лит. grobis 'здобич', *ЗУБ-* лит. zuobens, латв. zobens 'меч', *ТЕРН-/ ТАРН-/ ЧОРН-/ ЧЕРН-* лит. tar̃n-as 'слуга'; *ЗВІРИН-/* пор. *SCHWERIN* D латв. zvērināt 'привести до присяги', *КАВІОНки* См Глухів: латв. kaviens 'поразка'. Значний пласт балтійських (переважно литовських) запозичень наявний в українському словнику: *толока, ремесло, лупатий, кирпатий, зашерхнути, грудка, жлукто, пелька, клуня* та ін. (Ю. Лаучюте; А. Непокупний) [27].

Рис. 1. Західний вектор зв'язків балтійських і східногерманських топонімів України.

*Вихідна картосхема: «Поширення топонімів з елементом *Galind у Європі на тлі міграцій східногерманських племен» (за В.Топоровим з доповненням М.Щукина ✪) [62, с. 419; 55, с. 134]. Виправлено назву Дністер і значення штриховки ▨ — «території готів (① ⑥)»; додано за темою понад 120 топонімів*

Без урахування балтійських мовних контактів був непояснюваним термін на означення прадавнього місцевого складника козацтва реалії «*Чорна рада*». Як відомо, це козацька рада, «у якій, крім старшини, брала участь велика кількість рядових козаків (у Ніжинській раді 1663 р. було *40 000* (?) самих лише прибічників Брюховецького [64, II, с. 251]. К.Т.). Слово «чорна» формально виводять від «чернь» термін, що ним старшина окреслювала рядових козаків, а також нижчі стани суспільства» [16, X, с. 3759; 64, II, с. 250]. «Много козаковъ значнихъ чернь позабивала» Л.С. 77 [44, II, с. 479] (пор. і *дівку-чернявку* з фольклору). Але чому *Чорну раду* сучасники називали ще й *Чорнецькою радою* і *Чернечою радою*? [18, с. 1068, 1075]. Що спільного між *черню* і *ченцем/черницею*? Мовну логіку розкриває лише литовський словотвір: Diewo tarnas слуга Божий (*чернець*), tarnas miesto слуга *військовий* (букв. міста), tarnai *чернь*, прості люди.

Це спонукало до дослідження історії відповідної української топоосновови. ЧЕРН- (*Черняхів, Чернігів, Чернівці...*) < чернь як можливого продовження лит. tar̃nai. На зв'язок лит. tar̃n- ~ укр. *Чорн-*

указують топонімічні моделі із поморфемними відповідностями складників: с. *Черн·ИК* ~ лит. tarn·IKas слуга; оз. *Чорн·УХа* ~ лит. tarn·IUKas служка, *Чорн·ИШі* ~ tarn·ŶS·tė служіння; *Черн·ИН* Кв, Рв, Tarn·INy Pl ~ tarn·IN·is 'служити'; бол. *Чорн·ОВ·ИЩа* ~ лит. *tarn·ÁU·t·ŶSTĖ, б. *Чорн·ОВ·ів·щина*. Сусідства: *Czern·INa ^Tarn·OWa Łąka*; *ТАРНоруда* ~ *ЧЕРНява* Хм Волочиськ, *ТАРНАВка* ~ *ЧОРНокінці* Тр Чортків, пот. *ТЕРНичний* *ТАРНичний* п *ЧОРНого* Черемошу ІФ, б. *ТЕРНова* *КОРНая* *Ч-; *яр ТЕРНИГів* Дц (пор. модель *Чернігів*).

Ключовим аргументом стали назви від основи з превербом лит. pa- ~ слов. Па- По- Под-, зокрема, унікальний ойконім *ПА·ТАРН·ОВічы*, тепер безнадійно скалічений на *Татарновічы* [72] біля сіл АНТопаль і ВыГОДа Ву Брэст. Його прототип pa·-tarn·ãvimas ('об·слуга', формально 'по·слуга' пор. 'по·слуш-ник': -ж-?, по·служной?) поряд з *ПОд·ЧЕРН·ЁВо* Росія Орл., *ПО·ЧЕРН·ЯЕВо* 2 Новг., *ПО·ЧЕРН·ИНо* Калуз.; *PO·CZERN·INo, -ia, POd·CIERNie* Pl, *PO·ČERN·y -ice* Cs, *PO·CRNje* ВіН. Так лише литовська лексична основа pa·tarn- *Па·тарн-* пояснила немотивовану основу *По·черн-/ Po·czern-/ Po·čern-*, а pa·tarn·ãv основи *Па·тарнов-* і *По·чернёв-*. Ця словотвірна модель надає переконливості й решті наведених українсько-литовських відповідностей тієї ж лексичної групи. (NB: ці висновки стосуються пізнього бічного розвитку лексеми *чорний* і не зачіпають її основної етимології саме як лексеми.)

Стає помітною й роль таких «селищ слуг» в урбанізації черняхівських земель. Це видно з теперішніх назв-продовжень *Чернігів, Чернівці, Чернин, Чернява, Чернятин, Черниші, Черняхів, Чорнобиль* тощо; існував і *Чернчегородокъ* на Волині [42, II, с. 537] (у реєстрі сучасних назв 100 ойконімів від основи Черн- і 78 від Чорн- [78]).

Отже, саме з балтійських мовних фактів випливає висновок про глибоку структурну відповідність цілого гнізда топонімів від лит. tar̃nas 'слуга' [73, с. 1060; 84, с. 780] зі слов'янськими продовженнями у вигляді Czarn- Чорн- Черн-. Пор. і укр. *чернетка*, і [*чернїтка*] 'щоденна, буденна плахта' [18, с. 1068].

Балтійська участь у формуванні топоосновиЧерн- Чорн- має відповідність в інших балтійських основах топонімії України (переважно зі згадками війська): лит. karias і karauna, латв. kaŗš, kaŗa spēks 'збройні сили' (пор. авест. kārā; śpah), давньо-прус. kragis, kargis (пор. податок *корговщина* у часи ВКЛ [24, 101] за користування *Коржовим шляхом* уздовж Дніпра [64, 67]).

Ґотські топооснови в половецькому ареалі. Ґоти в Куманії засвідчені ще й у 1404 р.: їх знали як ґерманомовних християн із родоводом від північних народів (І. Галоніфонтибус) [38, с. 39; 79, с. 120]. Варязький Київ іґнорував залишки цих давніших скандинавів (*Трахтемирів/ Заруб, Седнів/ Сновеськ* [53, с. 273 274]); тепер ґотський слід виявлено в топонімії, éпосі, словнику, генетиці українців; значить, ***він міг вижити лише в середовищі половців***: це воно зберегло тяглість населення, історичної та етнічної пам'яті, козацьких дум (рис. 2).

Рис. 2. Райони асиміляції в Половеччині: курсив – залишків бастарнів (К. Тищенко 2006) і неврів (за О. Мельниковською 1967); прямий шрифт *готів (подробиці у тезах 25, 36–37). Кордон початкової Руси (Київ – Чернігів – Переяслав) показано точковим пунктиром*

Початкові козацькі райони: Поділля й Волинь. Частиною Куманії було Поділля: *Більшівці, Борщів, Сатанів, Кадиївці, Горошеве, Горишківка, Соколець*... На Поділлі виявлена також значна група топооснов з ґотськими прототипами (на рис. 2: *Говилів* 2, *Турильче, Манилівка, Трусилівка, Станилівка* та ін.). В описі походу проти татар 1489 р. зауважено, що поляки могли успішно просуватися подільськими степами лише тому, що *мали провідниками місцевих козаків, які добре знали свій край* («mając wodzę kozaki tych tam miejsc świadome») [11, с. 45].

Інші ґотські топооснови зауважені на Волині (на рис. 2: *Когильне, Барилів, Реклинець, Моделів, Шишелівка* та ін.). Волинь область пам'яток ґотської вельбарської культури і водночас частина Куманії (*Половецьке, Полонне, Пулганів, Сокаль*), згодом один з районів початку козацьких переселень на Дніпровський Низ. «Серед кріпаків [*на Волині*], особливо тих, хто мав засоби виробництва, була певна кількість заможних і багатих. Про них С. Ґрондський писав: «*Найзаможніші* з селян, навіть батьки родин, накопичивши певне майно, забирали його і, не спитавши дозволу у своїх панів, ішли в козаки, звідки їх було неможливо повернути» (S. Grondski, Hist. belli cosacco-polonici, с. 21)» [11, с. 47].

Двокомпонентні ґотські топооснови відомі й на сусідньому з куманським Поділлям *Покутті* (по + ?Kuthia Ґотія; на рис. 2: *Витилівка, Годилів*), де 1490 року проти шляхти й уряду почалося повстання під проводом Мухи, яке сучасники вважали козацьким. Польський уряд послав проти Мухи шляхетське військо з підсиленням від Прусії. Повстанці зазнали великої поразки під Рогатином [16, V, 1669].

Інші двокомпонентні ґотські топооснови відомі й у такій частині Куманії, як *південь Київщини* (пор. рід місцевих володарів на прізвище «Зе Сквири Половці» [24], топоніми *Обухів, Обухівка, Тетіїв, Великополовецьке*, а з іншого боку на рис. 2: *Кутелів, Трахтемирів, бол. Куржу́ківські Кавартú, оз. Крутяка*). Найраніші дані про козаків на Київщині датовані 1492 і 1499 р. [11, 45].

З *якого матеріалу сформувалося слово* козак? Ґ. Кун зауважує, що дзвінкі проривні між голосними в куманських говірках звучали як щілинні azam замість adam 'людина': так є і у мові казанських татар і чагатайців, де kazak вимовляють, замість qadaq 'цвях', а Izil замість Idil 'Волга' [82, XCVIII]. Значить замість *ghadal і *kodak половці казали ghasal і cosac. (Якщо ghasal перед cosac синонім, то це *ghadal; пор. і прізвище укр. Ґдаль.) Інша кипчацька риса куманської k- на місці огузьких g- (як в каз. ketti при тур. gitti 'прийшов').

Можливе cos·ac < *goð·ak не суперечить генетиці (третина українців мають Y-гаплогрупу I [47]), ні поширеності основи Коз- (127 назв): *КОЗяТИН* (4), *-ова*, *-оВАТа*, *-ачани, -аківки* (є теорії, що виводять козацтво з «залишків давніх «вільних» хліборобських громад степової України» [11, с. 17]). Є й збіг словотвірних моделей: *Ко*$^{о}{}_{з}$*-ак* Дп, Жт, Рв; *-аки* Кв, Лв; *-ацьке* 9 назв; *Ко*$^{де}{}_{зи}$*нка* Жт, Кв.

Слово козак не «вільна людина», а «сторóжа, вартовий». З припущенням про те, що ґотська традиція вижила в половецькому середовищі, тепер логічно пов'язати факт фіксації в тримовному словнику у складі Codex Cumanicus першої письмової згадки слова *козак*. Через Вікіпедію десятком мов поширено відомості про те, що найдавнішу письмову згадку слова *козак* залишили не поляки, не турки й не монґоли, а ченці-францисканці. Слово-предок назви наддніпрянських *козаків* (з голосним -о-) уперше вжите у 1292 1295 рр. у тексті Codex Cumanicus і не «пізніше перейшло» до української мови, а залишилося в ній разом з українізованими (асимільованими) половцями (пор. О. Пріцак про «конґломерат степових племен за участю слов'ян»).

Переклад куманс. cosac, пізньолат. guayta має примітку Ґ. Куна: «За Дю Канжем, gaita, тобто варта, вартовий», «те саме, що [перс.] نوبت (nowbat) або [ар.] نوبة [лат.] «excubiae», «custodia» [укр. 'варта, охорона']» [82, с. 118].

Оскільки слово cosac не має гармонії голосних (a a), воно *не є питомо тюркським за походженням*, і це гостро суперечить офіціозу (Stökl), за: [11, с. 21 22]. *Кумани мали власні слова для поняття 'дозорець'* на с. 164 кодексу засвідчені *синоніми saht і sergek* [82, с. 234]. Ґ. Кун наводить до saht начебто аналог чагат. sāqci ساقچی, тут корінь sāq 'будити, бити на сполох'. Sākçı і Sāğçı вживані у тюркських текстах XI-XV століть. Слово існувало в тюркській мові хакані XI ст. Джерелом слова sergek може бути мад. sereg /'šɛrɛg 'військо' (звідси й нове укр. *шерег*), множ. seregek; можливе й бурят. *серег* військо, війна [43, II, с. 421].

За сучасними для Ґ. Куна словниками 1837 і 1850 рр. слово کوزجی писали вже точніше کوزچی, вимову вказували [gueuztschi] тобто gøzči , означало воно «охоронець, наглядач; розвідник, спостерігач, вартовий» [80, II, с. 661] то ж тут Ґ. Кун має рацію. Однак слово *ґьозчі* недавнє; у текстах до XIII ст. є *тільки* відмінні від cosac gozetci, gozedci (усі від göz ґьоз 'око'). Їхнього ж ровесника, *слова XIII ст. cosac у старих тюркських текстах немає*: отже, це слово не тюркське, а прийшле. Поготів *немає джерел* накинутого пізніше значення *»вільна людина, кому хоче, тому служить». Суфікс -ак -як (укр. *слов-ак, русн-ак, прусс-ак, нім-ак, подол-як, земл-як,* прізв. *Гд-ак, Пріц-ак;*

Литвяки Пл, *По-доляки* Чг, *Слободяки* Лв) не лише «східнослов'янський» [20, с. 110], але й пол. krakowiak, polak (і прізв. Widłak, Mańczak; *Gdakowo* Pl); і лат. -ācus, фр. -aque (топоніми на -acus: *Campiniacum, Latiniacum, Victoriacum*: Champigny, Lagny, Vitry [86, с. 181]); і оксит. -ac (*Cahuzac, Lissac, Ganac* F); і готс. -ac-, пор. Bitaco (*Битакове Озеро* Пл), Quiriacus (*Кирякове* Пл), Didacus, Zarraco [70].

Найраніша Січ на острові Бучка і «бутинок». Ім'я острова *Бучка* або *Буцький* походить від слів «[*буц*], [*буцик*] 'прізвисько подолян, волинян' « [15, I, с. 312]; отже, це «*острів подолян і волинян*»; а в разі виведення [*буц*] з бут (див. далі) «острів здобичників». Пізніша назва острова *Бучко* (*Буцьки*) *Томахівка* пов'язана з перс. تماشا [tamāša] 'огляд, розгляд' і свідчить про те, що тут *наглядали за Дніпром і Диким Полем. Дуже* багато (9^ + 33~– 42) формально непояснимих повторень *сусідства відразу трьох основ* ТОМАШ-, ПЕТР- і КАЛИН- (пор. ір. patraya 'наглядати' і лит. kalinys 'полонений'): тобто селища з вартою біля сіл полонених татар, адже «з історичних джерел відомо, що взятих у бою полонених козаки... *використовували як робітників*» [57, 450]). За змістом *Петроселівки* тотожні *Томахівкам, Сторожинцю, Стражгороду.*

Спосіб життя козаків «бутинок». Якщо *буц, буцько* лише 'подолянин' і 'волинянин', тоді непояснювані топоніми від такої основи *саме на Волині й Поділлі*: БУЦини, БУЧин Вл, БУЦики, БУЦнів, БУЧач Тр, БУЦні Вн, БУЧки Жт. До двох таких назв є синоніми, у яких -ч- < -дч-, а -ц- < -дс-: ● р. *БУЧа* БУДша, БУДча (*бут-?) у с. ЯСНогородка Кв КСв; ● стр. *БУЦкой* 1785 р. БУДський (*бут-?) у с. БУДи См Охтирка: ЛАНТРАТівка [40, 79, 74]. *Імовірно, що й інші топоніми з початком Буч-/ Буц- походять від основи Бут-* (пор. санг. botye, анг. booty 'здобич, награбоване добро'), укр. ст. *бутынокъ* 'здобич' < boot- + -ing (пор. «выходить на поле или на низъ за добычей **бутынкомъ**« [24, с. 404; 58, с. 53].

Слово *бутинок* германізм із непересічною історією: фр. butin, ісп. botin, іт. bottino 'грабунок' [81, с. 72]; *морський термін з ганзейських міст*; butiner 'грабувати' (XIV XVI ст.) [71, с. 121; 68, I, с. 159]; від с.-н.-нім. (ūt)būten 'розподіляти (здобич)' мала існувати форма *būting, прототип укр. ст. **бутынокъ**; слово могло прийти з Балтики у XIV XV ст.; у відозві до руського народу Богдана Хмельницького сказано, що предки русинів

первісно вийшли з Помор'я балтійського; «спираючись на ці свідоцтва, Мацейовський у своєму дослідженні 1852 р. (с. 711 713) твердив, що поморяни, звані варягами, дали перший поштовх утворенню славного Запоріжжя, *слов'янської інституції, перенесеної з Балтики на Дніпро* [38, с. 17]; у Стрийковського kiedy się pod Włodzimirzem na Wołyniu butinkowali y dzilili [98, II, с. 521, 163] видно українське посередництво в історії польського слова, інакше сполука -ti- мала б вигляд -ci-: *bucinkowali, чого насправді немає.

Січ і січовики. Слово *січ* застосовували й до січового укріплення, і до Запоріжжя загалом, а також до залоги реєстрівців [11, с. 259]; в 11 адміністративних районах України неподалік один від одного існують географічні об'єкти з назвами від двох різних основ: Січ- Сич- і Буц-; при цьому *в 5 контекстах це сусідні об'єкти* (знак ^): прот. *СІЧА* ^БУЧин Вл Любешів; *ПаСІЧне* ^БУЦЬКівка Хк Валки; *ПаСІЧна* ^БУКове ІФ Надвірна; пот. *БУЦівський* ліва притока р. ^СІЧІ Лв Мостиська; *БУЦин* ^СЕК.УНь Вл. Ст. Вижівка. Варіанти основ Сич- Січ- пояснювані, наприклад, варіантністю основи *сік*атися [*сикатися*] 'нападати, загрожувати', [*присакатися*] 'нахабніти' [15, V, с. 251], пор. і *сичати*, чес. sekat se, рос. [*сиковать/сыкнуться*] 'кинутися', що можна поставити у відповідність з такою ж варіантністю можливого прототипу ґот. sakjo 'суперечка, сварка' (свн. sic [89, с. 707], данґ. sæcc 'боротьба, сварка, конфлікт', двн. secka 'боротьба') [88, с. 315]. У такому разі похідне від ґотс. sakjo мало б бути *ga·sakjo *'січовик' (спільник у боротьбі). Істотно, що це слово вузький синонім слова *козак*.

Скандинавсько-слов'янські епічні паралелі. Тепер стає можливим конкретизувати й шляхи перетікання непояснюваного давніх ґотських впливів в український козацький епос у рамках нового епізоду асиміляції на тлі недослідженої проблеми часового розриву. Гіпотеза cos·ac < *Goð·ak Kod·ak зобов'язує системно розглянути скандинавські мовно-культурні аналогії козацьких реалій, що недавно зробив М. Рахно. Оскільки стародавній ґотський світогляд залишив слід в українських козацьких думах, учений робить висновок, що специфіка сюжетів дум зі скандинавськими паралелями є одним з етноідентифікаційних факторів при виявленні ґотських контактів і складником національної ідентичності українців [38, с. 67].

«Вестґоти й вандали, – пише М. Рахно, – принесли скандинавську епічну традицію на Піренейський півострів, а остґоти, ґерули та інші... до Північного Причорномор'я... Установлено, що епічні перекази давніх ґерманців стали основою для створення пісень про битви й героїв у неґерманських народів, які асимілювали їх після Великого переселення народів». У XIX ст. в дискусіях про *козацьке середовище побутування епосу* українців та його витоки виявлено близькість українського та скандинавського епосів. «М. Богомолов ототожнював варягів і козаків, Є. Классен виводив козацтво від ґотів, О. Вельтман вказував на паралелі між українським козацтвом і бурґундами та лонґобардами» [38, с. 7, с. 4], в українському весільному обряді знайдено впливи ґотської ідеології та суспільного устрою [17, с. 702].

Яскравою паралеллю до ґерманського епосу є виразно відмінна від епосів інших слов'ян дума чи історична *пісня про Байду*, основним суспільним призначенням якої є виховання в молоді зневаги до смерті. Для ментальності українців постать Байди знакова. До кола зіставлень М. Рахно залучає тут оповідь Саксона Граматика про Вітсерка, сина Раґнара, який помер 845 р. «Вражає те, що Вітсерк загинув через обставини, схожі на обставини смерті Байди». Схожа доля і в іншого сина Раґнара Ейріка... (Пріцак 1997, с. 223)» [38, 43–44].

Кінець думи про Байду, записаний у с. Рулікова (тепер *Руликів*) Васильківського пов. фольклористом Е. Руліковським (1879): «Ото ж тобі, цару, за твою кару». – Узлились яниченьки, стали його рубати, – *стали янгели крильми трепати, / стали його тіло і душу до небес брати*» (Rulikowski 1879, s. 135). Цю обставину, що суперечить християнському канонові, царська цензура при одній із публікацій вилучила. Очевидно, що це ледь змінений скандинавський мотив валькірій – войовничих дів, які забирають витязів на небо до Вальгалли для їх пізнішого оживлення [38, с. 45].

Топооснова Байда-. Доказовості темі надають і топоніми від основи, що нагадує ім'я Байди. На її давні історичні зв'язки вказують факти *існування такої ж основи серед вестґотських топонімів Каталонії*: Beida [70], а також у *Польщі* й *Німеччині*. Прототипом ім'я може бути ґотс. *ga·baidjan 'змушувати, чинити моральний примус', каузатив *baidjan 'присилувати', пор. дісл. beiða, данґ. bædan (анґ. abide), дсакс. bēdian, двн. beiten 'вимагати, змушувати' [83, B7, B56; 88, 32]. Звідси ім'я Beida означало б «сильний духом», «той, хто змушує

себе»: це цілком відповідає прадавньому образу Байди з «Пісні про Байду», лише згодом зближеного з ім'ям Д. Вишневецького. Ознака давності основи в Україні – її майже виключне поширення серед гідронімів: ● крин. *БАЙДова* у с. Берестяги Кг; ● став *БАЙДовий* у с. Родниківка Кг; ● оз. *БАЙДове* у с. Брусилів Жт; ● б. *БАЙДУНова* л Вел. СКЕЛюВАТої Міусу Дц; ● р. *БАЙДАлів Яр* у с. ДРУЖне [40, 29] drauht- Вн; ● с. *БАЙТАли* Од; ● р. *БАЙДАкова* біля с. *БАЙДАкове* Кг; ● с. *БАЙДівка* Лг.

Серед слов'ян драматична героїка наявна тільки в козацькому епосі. Інші германські відповідники кобзарського репертуару (невільницькі плачі) виникли з поховальних гімнів. Цей спадок українці могли засвоїти у складних суспільних процесах за участю германського етнічного елементу (М. Рахно) [38, с. 7]. З часом такі процеси поширилися й на схід: пор. участь готів в етногенезі молдаван, румунів, кримських татар, росіян, українців і народів Північного Кавказу [62, с. 10]. Носіїв епосу (сліпців-кобзарів) – і, відповідно, середовища його побутування – серед *казаків* Дону й Уралу не було. Натомість акад. Б. Рибаков знайшов *слід готських подій в епосі адигів,* записаному Ш.Ногмовим [39, с. 18–22]; є там *Адиль* (пор. *Атила*, але й Hedyl 'Ітиль' [79, 108]) і «антський князь Баксан» (Boz, традиційно *Бож*, але у фр. вид. 1869 р. Box < *Богуш*?).

Конкретні паралелі до змісту дум. Уже «Ф. Боденштедт виявив в українських піснях і думах адаптовані германські слова... Ф. Дж. Чайлд, ознайомившись із виданою М. Максимовичем думою про Олексія Поповича в перекладі німецькою Ф. Боденштедта, навів її... як паралель до шотландської балади про сповідь Робіна Брауна [38, с. 4-5]. Низку скандинавських аналогій у цій думі запропонував М. Сумцов: «якщо вже й шукати родичів малоросійського Олексія Поповича, то останні виявляться не у Великоросії, а у Швеції, Норвегії Данії, Англії…» (Сумцов 1894, с. 3). За висновком ученого, «набагато ближче до малоруських дум лежать… північно-європейські балади» (Сумцов 1894, с. 5) [38, с. 48], адже «всі гріхи Олексія Поповича мають відповідності в західних переказах. Зокрема, образи матері (і сестри) є в шотландській пісні, зневажання й розграбування церкви є не лише в українській думі, але й в оповіді архідиякона Генріха XII століття, шведських і данських піснях, вбивство дітей фігурує не тільки в думі, але й у данській пісні з рукопису 1590 року, там само згадано про образу громади, односельців (Сумцов 1894, с. 16)» [38, с. 52]. Д. Ревуцький указав на паралелі віщому сну Алкан-паші в думі

про Самійла Кішку в ґерманському та французькому епосі... Р. Льове [писав про] потребу пошуку слідів ґерманської мови в говірці чорноморських козаків... М. Халанський навів паралель між українською думою про Івана Коновченка та німецькою поемою XIII ст. «Смерть Альфарта»...» [38, с. 5]. Дума пор Івана Коновченка засвідчує і те, що козаки гордували селянами: «*Будуть мене козаки ...гречкосієм прозивати*» [59, с. 226]; також: «*Мужикамъ простымъ славы козацкои на поталу не попущайте*» (Клим., 207) [44, с. 190]; пор.: «Доля селянина пасти худобу. Доля воїна битви» («Старша Едда», «Сага про Ґреттіра») [38, с. 9]. М. Рахно показав низку аналогій серед епізодів текстів козацького епосу, а також у складі так званих формульних дій [38, с. 13].

Літа, роки і Годи. У доповіді «O stanie cywilnym dawnych Słowian» I. Раковєцький зазначав: «Під час свята Коляди (Ku-Ładu) (!) давали один одному дарунки, запевняючи в прихильності й дружбі... Те саме *свято в деяких слов'ян звали* Godami». К. Войціцкі додає, що челядь сільська ходить від господарів «na Gody» [102, с. 91 92]. Тобто в поляків, які мають питомі слова lato і rók, звідкись було ще й слово <u>*Gody*</u>, *яке ніколи не означало років.* Воно вживалося лише в множині й означало тільки Святвечір (укр. *Багату* <u>*Кутю*</u>) й колядування.

Кутя, Кутія, коливо. Після виявлення середньовічного поняття *Kuthia* 'Кримська Ґотія' [94] видно штучність пояснення слова *кутя* (страви і свята) як нібито назви всеслов'янського обряду. Насправді це слово є лише в 4 слов'янських мовах; його не можна було запозичити в греків, які самі *його не мають*, ані створити з «неясного за походженням» κόκκος, не будучи греком: пор. [15, III, с. 163]. Згаданий Й. Шільтберґер засвідчив роздачу у Св. Софії в Костянтинополі *колива*, але не *куті*.

Слова кутя (страва) і *Багата Кутя* (свято, пол. Gody) стають у ряд до ґотизмів *церква, хліб, піст, піп, страва. Кутя, відомоме лише чотирьом слов'янським мовам (і невідоме у грецькій), це ім'я Ґотії XV ст.* Kuthia, Cothia. Ім'я засвідчене у Г. Шільтберґера (Kuthia sprauch) і в мюнхенському кодексі Cod. 18298 Lat., [101, с. 278, прим. 5]: «Item in Cothia [*sic*!] alter archiepiscopus, quod genus per se diversis linguis distinguitur et subditur in parte Thartaris et in parte Januensibus» («Також у Котії (Ґотії) є інший архієпископ, народ якого має окрему мову і підлягає частково татарам, а чатково ґенуезцям») [50, с. 376]. Припущення про те, що в назві свята <u>*Кутя*</u>

міститься саме ім'я країни <u>*Кутії*</u>, зміцнює польська назва того ж свята <u>*Gody*</u>.

Береза і його гурт: важливе техніче поняття колядників і щедрувальників *береза* 'повідник хору' [13, с. 22, 29] може походити з ґот. barusnjan 'добре керувати' (administer well) [83, с. 63] або прагерм. *ƀurʒjanan: днор. á-byrgja *'опікуватися чим'*, данґ. on-byrʒan to vouch for (поручатися за) [88, с. 63]. Ці значення можна пов'язати з основами численних *Березівок* і *Березанню*. Тоді пояснюваний і зневажливий суфікс -ань. (З іншого боку, не виключений зв'язок і з авест. bareg- 'приймати до себе', согд. *ambarz- ('mβrz-) 'прийом' [2, I, с. 137].)

Щедрий не родич 'тріски', а запозичене з дісл. scattr 'податок'. Можливий прототип до укр. [*щадрий*], [*щадрак*], *Щадрий вечір*, якщо їх трактувати як проникнення (за В. Мартиновим), це днор. skattr 'податок' [83, с. 309; 88, с. 336].

Бедрик і *бєдръно въздание*. Укр. *бедрик* можна співвіднести з **бєдрьно възданиє** 'πλουσίαν τὴν ἀνταπόδοσιν' тобто «багата зворотна віддача» [97, т. II, с. 70] (структуру перекладу любʼязно розʼяснила Н.Ф.Клименко). Витоки слова **бєдрьнъ** 'багатий, щедрий' не досліджені. Джерело могло бути і східне: перс. بدره bädre 'гаманець, калитка' з ар. بدرة badrat (в Україні є ур. *БЕДРАТове* Пл). У давнині не виключений синонім *Бедрънъ вечеръ. Він же *Щадрий вечір* [15, VI, с. 502]. Ці синоніми мали повторюватися: «Щадрий вечір *бедрний вечір», як у приспіві до щедрівок (не до колядок). Згодом *бедрний* вирівняло за аналогією звукову форму *щадрий* на *щедрий*, а само було замінене словом *добрий* (можливо, з метатези б~д д~б: бедр- добр-): «Щедрий вечір, добрий вечір». За аналогією до «Щедрий вечір» *> *щедрик* могло сформуватися «*бедрний вечір» > *бедрик* [50, с. 386].

Святий Сава. Нащадки козаків вважали Саву своїм святим [29, VI, с. 202]: «На дворі в нас Варварин день, а то дуже небезпечно, бо тут коло Варвари враз близько Микола живе, а Микола і є найперший москаль, і він нам, козакам ні в чому не допомагає, а все на московську руку тягне. Щó там де не станеться, хоч і наша правда, а він піде, так-сяк перед Богом наговорить, і все на московську руку зробить, і своїх москалів викрутить і вибілить, а козацтво скривдить. Боронь Боже нам і дітей у його імʼя називати. А ось тут же поруч з ним живе святий Савка. *Цей з козаків* і до нас дуже добрий. Який він

там не є, хоч і не важливий, а *свого козака не видасть*». Я кажу: «Се так, та маломочний він, святий Савка!» А Дукач каже: «Дарма що маломочний, зате він дуже штуковатий; де його сила не візьме, то на хитрість піде і якось та відборонить козака. А ми йому в силі самі поміч дамо, станемо свічки ставити й молебень заспіваємо: Бог побачить, що і святого Савку люди добрі шанують, і сам на його увагу зверне, а він тоді й підсилиться»« [29, VI, с. 202] (пор. *САВИНці* 7 назв). Виходить, із певних причин у XIX ст. козаки на Житомирщині вважали «Савку своїм», а «Миколу москалем». Що більше, прямо вказано, що св. Сава *з козаків*, при тому, що за історією він насправді «з ґотів» [8, с. 155 157].

З того ж минулого імена козаків *Мухи* (mycha меч), *Остряниці*, *Гонти*, *Трясила, Полуботка* (Gastre [Wistr]; Gonta [Gunthi]; Trasilli [Thras- + hildi] «запальний; герой битви»; Falbatus [Fald + hathu] [70]), ful- + badu битва; с. *МУХуВАТа* Вн, *-е* См, *ОСТРЕНЬКе* Хк, *ГОНТів Яр* Хк, *ТРЯСне* Хк, *ЗубоТРЯСівка* Дп, *ПОЛУБОТки* Чг.

Генетично розмаїте козацтво об'єднала українська мова таким є висновок з розглянутої проблеми асиміляції при формуванні військової верстви середньовічного українського суспільства. Частина назв козацьких реалій за походженням питомі (*обозний, оселедець, пернач, писар, потебня, сотник, суддя, старшина, тростина*); інші реалії мають західні мовні витоки (*бандура, башта, булава, бутинок, гамарня, гармата, гасло, герць, гетьман, дукат, дума, клейнод, козак, кунтуш, лицар, полковник, прапор, рада, скарбниця, хоругва, корогва, шляхта, шпиталь*...); не менша кількість ще інших реалій мають східні мовні витоки (*атаман, байдак, бунчук, ґалаґан, ґиря, джура, жупан, каганець, келеп, кіш, кобзар, козак, козарлюга, курінь, люлька, осавул, очкур, сагайдак, сурма, товариш, товмач, тютюн, чайка, шабля, шаровари, шлях*...).

Зміст історичної реалії влуж. *Wukrajina.* Влуж. *wukraj* означає 'чужина', а *wu-krajnik* 'іноземець' [87, с. 162], і саме в цей осмислений ряд стає верхньолужицька назва України *Wukrajina* [15, VI, с. 28], пор. укр. *Вкраїна*. Х. Шустер-Шевць вважає *wukraj* калькою з нім. Aussland (букв. «замежна земля»), як і *tukraj* Inland, *wótcny kraj* Vaterland [95]: лише у верхньо-лужицькій мові ці назви системно протиставлені. Існує тут і важливе для теми поняття «w słowjanskim wukraju» 'у слов'янському зарубіжжі' [33, с. 176].

З іншого боку, серед значень українського слова *українці* є й таке: «жителі степової частини України; степовики» [15, VI,

с. 28]. Свідчення фольклору: «Прибудь, прибудь, мій миленький, *з україн далеких*» (Гринченко, ДВУ, 1945), «Ой горе, горе калині при долині. Та так сироті *на чужій україні*» [14, с. 167].

Як відомо, минуле степового населення України таки іранське й тюркське. Збережена лексема *wukraj* та співіснування у верхньолужицькій лексичній системі слів *wukraj* і *Wukrajina* може поставити крапку над і в етимології назв країни *Україна* й народу *українці*. У певний період етногенезу ціла Наддніпрянщина могла сприйматися іншими слов'янами (зокрема й лужичанами) як słowjanski *wukraj* «слов'янське *зарубіжжя*».

Висновки. Після асиміляції свого степового «зарубіжжя», іранських і тюркських нащадків ясів, печенігів, половців, ковуїв, торків, чорних клобуків наш давній слов'янський народ був ототожнений із цим хоронімом Wukraj, від якого склався й етнонім українці, і назва мови українська. Розглянуті топоніми й запозичення свідчать, що у складі половців були асимільовані й етнічні вкраплення раннього середньовіччя групи нащадків кельтів, балтів і скандинавів. Історичне поняття М. Грушевського «Україна Русь» може отримати глибший сенс: це не синоніми, не етапи, а дві складові цілого «Степ + землі навколо Києва Чернігова Переяслава».

Процес асиміляції важливий об'єднавчий чинник у формуванні народів; це не просто абсорбція, не звичайне уподібнення «готовому», наявному історичному цілому, адже від нього й саме те ціле дістає шанс оновлюватися й ставати повнішим. «Асимілювати те, що ми вивчаємо це засвоювати його, робити його своїм, інтеґрувати набуті елементи (знання, впливи) до свого інтелектуального життя» [91, I, с. 103]. Справді, і половці, і кельти, і ґоти не тільки «розчинилися в наших предках»: вони дали їм змогу засвоїти свої впливи, чим вплинули й на нас.

Література

1. *Абаев В.И.* Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. М., 1965.

2. *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 5 т. М.-Ленинград, 1958 1995.

3. *Алемань А.* Аланы в древних и средневековых письменных источниках. М., 2003.

4. *Бахрах Б.С.* Аланы на Западе. М.: 'АРД', 1993.

5. *Бойс М.* Зороастрийцы. М., 1988.

6. *Брайчевський М.Ю.* Походження Руси. К., 1968.

7. *Бугай А.С.* Змійові вали УРЕ. Т. IV. К., 1979. С. 281.

8. *Вольфрам Х.* Готы. От истоков до середины VI века. Опыт исторической этнографии. СПб., 2003.

9. *Гамченко С.С.* Археологические изыскания 1913 г. в Подолье. Районы Савранский, Данило-Балкский и Завалье-Могилянский. Рукопис. арх. ИА АН УССР; цитовано у: *Сымонович Э.А., Кравченко Н.М.* Погребальные обряды племен черняховской культуры Археология СССР. САИ. М., 1983. С. 122.

10. *Гаучас П.* К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье Балто-славянские исследования. 1986. М., 1988. С. 195-215 і карти 1, 2 на вклейці.

11. *Голобуцкий В.А.* Запорожское казачество. К., 1957.

12. *Дашкевич Я.* Як Московія привласнила історію Київської Русі *Дашкевич Я.* «Учи неложними устами сказати правду». К., 2011. [www.universum.lviv.ua journal/2011 6 dashk. htm].

13. *Дей О.* Величальні пісні українського народу Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року. К., 1965. С. 9-40.

14. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.

15. Етимологічний словник української мови: В 7 т. К., 1982 2012.

16. Енциклопедія українознавства: В 11 т. Київ Львів, 1993 2003.

17. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: В 3 т. К., 1994-1995.

18. *Желехівський Є., Недільський С.* Малоруско-німецький словар. Т. 2. Львів, 1886.

19. *Жилко Ф.Т.* Нариси з діалектології української мови. К., 1966.

20. *Жовтобрюх М.А.* та ін. Історична граматика української мови. К., 1980.

21. *Казакевич Г.* Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. К., 2006.

22. *Казакевич Г.* Східні кельти: культура, ідентичність, історіографічні конструкції. К. Вінниця, 2015.

23. Кельтская мифология. Энциклопедия. М., 2002.

24. *Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. Т. 1. Литовский период. Одесса, 1912.

25. *Колесников А.И.* Завоевание Ирана арабами. М., 1982.

26. *Константин Багрянородный.* Об управлении империи. М., 1990.

27. *Лаучюте Ю.А.* Словарь балтизмов в славянских языках. – Л-д, 1982.

28. Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск, 1971.

29. *Лесков Н.С.* Собрание сочинений: В 11 т. – Т. VI. – М., 1957.

30. Літопис руський. – К., 1989.

31. *Мачинский Д.А.* Кельты на землях к востоку от Карпат // Кельты и кельтские языки. – М., 1974.

32. *Мельниковская О.Н.* Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. – М., 1967.

33. *Мудра И., Петр Я.* Учебник верхнелужицкого языка. – Bautzen, 1983.

34. *Никонов В.А.* Две волны в топонимии Полесья // Полесье: лингвистика, археология, топонимика. – М., 1968.

35. *Оснач С.* Мовна складова гібридної війни// www.korekta-vk.com/pres-kafe/avtory/osnacvh.

36. Приходы и церкви Подольской Епархии/ Под ред. Е. Сецинского. – Біла Церква, 2009. – XII + 996 с.

37. *Пріцак О.* Печеніги // Український історик. Журнал укр. істор. товариства. №1-2 (25-27). – Нью-Йорк–Мюнхен, 1970.

38. *Рахно М.Ю.* Слов’янсько-скандинавські відповідності епічних текстів (лексика, семантика, стилістика): Дис. … канд. філол. наук – К., 2014 (А – автореферат дисертації).

39. *Рыбаков Б.А.* Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – М., 1963.

40. Словник гідронімів України. – К., 1979.

41. Словник мікрогідронімів України. – К., 2004.

42. Словник староукраїнської мови: У 2 т. – К., 1977.

43. Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю: В 2 т. – Л-д, 1975.

44. *Тимченко Є.* Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн. – Київ–Нью-Йорк, 2003.

45. *Тищенко К.М.* Волхви – парфянські маги // Мови і культури у новій Європі: контакти і самобутність. Збірник наук. доповідей. – К., 2009. – С. 628–638.

46. *Тищенко К.М.* Всеслов'янськість мови українців // Український тиждень. № 39 (256). 28 вересня–4 жовтня 2012 р. – С. 22–64. (Редакційна назва вкладки: «Правда про походження української мови»).

47. *Тищенко К.М.* Гени, мова, Україна// Український тиждень. № 16 (233). 20–26 квітня 2012 р. – С. 28–58. (Редакційна назва вкладки: «Правда про походження українців»).

48. *Тищенко К.М.* Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008.

49. *Тищенко К.М.* Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010.

50. *Тищенко К.М.* Ключі з Астурії від минулого України. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2015.

51. *Тищенко К.М.* Мадярський пласт у топонімії України: імена Арпадидів // Східний світ. – 2007 – №4. – С. 133–142.

52. *Тищенко К.М.* Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.

53. *Тищенко К.М.* Халіфат і сівера. – К., 2011. – 496 с.

54. *Тищенко К.М., Казакевич Г.М.* Відродження кельто-слов'янської концепції О. Шахматова: Нові факти мови й історії // Вісник Львівського ун-ту. Серія філолог. Вип. 59. – Львів, 2013. – С. 143–153.

55. *Топоров В.М.* Галинды в Западной Европе // Балто-славянские исследования 1982. – М., 1983. – С. 129–140.

56. *Трубачев О.Н.* Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968.

57. Украинские народные думы / [Видання підготував Б. П. Кирдан]. – М., 1972.

58. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К. – Запоріжжя, 2002.

59. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1964–1973.

60. *Членов А.* Валы, остановившие гуннов // Ветер странствий. Альманах. – № 11. – М., 1976.

61. *Шевельов Ю.* – цит. за: Історія української мови. Хрестоматія. – К., 1996.

62. *Щукин М.Б.* Готский путь. – СПб., 2005.

63. Этимологический словарь славянских языков. – Вып. 6. – М., 1979. – Вып. 10. – М., 1983. – С. 64.

64. *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К., 1990.

65. *Blažek V.* Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon / V. Blažek // Parallels between Cetic and Slavic. Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19-21 June 2005. – Coleraine, 2006. – P. 75–85.

66. *Brunet M.* Qu'est-ce que l'assimilation?// L'Action nationale. – Ottawa, 1956, vol. xlv, no 5, p. 388-395.

67. *Buchmüller-Pfaff M.* Siedlungsnamen zwischen Spätantike und frühem Mittelalter, 1990.

68. *Cortelazzo M., Zolli P.* Dizionario etimologico della lingua italiana: In 5 vol. – Bologna, 1979-1988.

69. *Cortesão A.A.* Onomástico Medieval Português// O Archeologo Português, VIII y sigs. – Lisboa, 1912.

70. *Cossue O.* (*Costa M.*). Antroponimia Altomedieval en Galicia (4ª Ed.), 2007. – E-version.

71. *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique de la langue française. – Paris, 1938.

72. Encarta – Microsoft Encarta Premium 2009. Interactive World Atlas, E-product.

73. *Fraenkel E.* Litauisches Etymologisches Wörterbuch: In 3 Bd. – Heidelberg, 1962.

74. *Francovich Onesti N.* Latino e gotico nell'Italia del VI secolo// Ipsam Nolam barbari vastaverunt. L'Italia e il Mediterraneo occidentale tra il V secolo e la meta del VI... – Cimitile, 2010. – P. 183-191.

75. *Gamillscheg E.* Germanismos // ELH, II. – Madrid, 1967.

76. *Golden P.B.* Introduction // Codex Cumanicus_Central Asian Monuments_Edited by H.B.Paskoy_CARRIE Books.htm.

77. Geiriadur Prifysgol Cymru. Cyf. 1– 4. – Caerdydd, 1967– 2002.

78. ISOU – Інтерактивна система ойконімів України. Е-продукт / Укл. В. О. Гончаренко. – К., 2008.

79. *Kern A.* Der «Libellus de notitia Orbis»... // Archivum Fratrum Praedicatorum. Vol. VIII. 1938. pdf, узято з сайту https://ia601908.us.archive.org/30/items/LibeliusNottaOrbis/LibeliusNotta Orbis.pdf.

80. *Kieffer J.D., Bianchi T.X.* Dictionnaire turc-français, à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant. – Tome 2. – P., 1837.

81. *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. – Berlin, NY, 1975 21.

82. *Kuun G.* Codex cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapest, 1880.

83. *Lehman W.P.* A Gothic Etymological Dictionary. – Leiden 1986.

84. *Lyberis A.* Lietuvių-rusų kalbų žodynas. – Vilnius, 1971.

85. McBain – Mac Bain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. – Glasgow, 1982. (Digital version, 1990).

86. *Nyrop K.* Grammaire historique de la langue française. – Copenhague, 1899.

87. Hornjoserbsko-němsce, němsko-hornjoserbsce/ Obersorbisch-deutsch, Deutsch-obersorbisch. – Bautzen, 1966.

88. *Orel V.* A Handbook of Germanic Etymology. – Brill, 2003.

89. *Piel J.* Antroponimia germanica (1952)// Enciclopedia lingüistica Hispanica / Dir. por M. Alvar e.a. – Tomo I. – Madrid, 1960. – P. 421–444.

90. *Piel J.* Toponimia germánica (1947)// Enciclopedia lingüística hispánica / Dir. por M. Alvar e.a. – Tomo I. – Madrid, 1960. – P. 531–560.

91. Robert – Le petit Robert. Dictionnaire encyclopédique de la langue française: En 2 vols. – Paris, 1980–1989.

92. *Rosser Z. e.a.* Y-Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language// American Journal of Human Genetics, 67 (6) (2000). – PP. 1526–1543.

93. *Schachmatov A.* Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // Archiv für slavische Philologie, begründet von V. Jagič. Bd. XXXIII. – Berlin, 1912. – S. 51–60.

94. [*Schiltberger J.*] The Bondage and Travels of Johann Schiltberger... 1396–1427. – London, 1879.

95. *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen, 1978–1989.

96. Slownik grecko-polski/ Pod red. Z.Abramowiczówny: W 4 t. – Warszawa, 1958–1965.

97. Slovník jazyka staroslověnského, I. – Praha, 1959.

98. Słownik polszczyzny XVI wieku. Tom II. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967.

99. *Stalmaszczyk P., Witczak K.T.* Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic// Linguistica Baltica, 4 (1995). – PP. 225–232.

100. ua.wikipedia / Деревляни.

101. *Vasiliev A.A.* The Goths in the Crimea. – Cambridge Mass., 1936.

102. *Woycicki K.W.* Przyslowia narodowe. – Warszawa, 1830.

103. *Wright J.* Grammar of the Gothic Language. – Oxford, 1966.

104. www.kroraina.com/hudud/hud_22_c.html (Hudud al-'Alam, The Regions of the World/ [Ed.] V.Minorsky. – London, 1937).

Kostiantyn Tyshchenko

The Medieval Minorities Assimilation
within the Ukrainian Language Community

The article continues the author's publications of 2006–2015. A conclusion on the importance of the assimilation of the medieval minorities in the Upper Dnieper region is a new one; it is based on the studies of a group of the Ukrainian place names-replicas of the proper names from Galicia and Asturias.

Key words: *Middle Ages, the Ukrainian language community, minorities assimilation.*